

А. О. Рубан

orcid.org/0000-0002-8997-9619

*кандидат філософських наук, доцент кафедри політології
Університету Григорія Сковороди в Переяславі*

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ЯК ФАКТОРУ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ЗМІН СУЧАСНОСТІ

У програмах і різноманітних стратегіях державного розвитку, що час від часу пропонуються різними політичними рухами й активно обговорюються у суспільстві, центральне місце займають економічні, соціальні і політичні проблеми. Натомість недостатньо звертається увага на феномені державної ідентичності. Водночас, ні яким чином не применшуючи роль і значення вище зазначених проблем, слід визнати, що цей фактор має не менш важливе, а може, навіть, і вирішальне значення для забезпечення ефективного державотворення. Саме державна ідентичність визначає ступінь консолідації народу, готовність громадян до завзятої протидії як зовнішнім, так і внутрішнім загрозам. Не випадково у вітчизняній та зарубіжній науці є чимало різноманітних досліджень проблем ідентичності у широкому спектрі гуманітарного знання. Через вивчення феномену ідентичності науковці намагаються віднайти адекватні відповіді на складні виклики сьогодення, що знов актуалізує соціокультурні і геополітичні проблеми, які нині набрали загрозливої гостроти в умовах російсько-української війни.

Ця тема є надто актуальною для України і для країн єдиної Європи, яка піклується про збереження культурної ідентичності, своєрідності кожного народу, що увійшов у Європейський Союз, бо жодний з них не збирається втрачати національну самобутність.

Національна ідентичність неможлива поза існуванням достатньо розвинутого громадянського суспільства. Саме в цих громадських повсякденних об'єднаннях люди утворюють спільне бачення, знаходять основу для порозуміння, здатні зменшувати та вирішувати можливі протиріччя своїх висхідних ідентичностей. Створюючи умови для розвитку громадянського суспільства, держава і влада будують міцну, єдину, неподільну націю.

Тільки сформована спільна національна ідентичність стане міцною основою національної свідомості громадян України, сприятиме забезпеченню участі в суспільно-політичному житті країни представників різних етнічних, мовних, релігійно-конфесійних груп, гарантуванню умов для повноцінної реалізації прав представників регіональних спільнот у межах української політичної нації. Наявність спільної ідентичності громадян є передумовою життєздатності держави, дієвості її політики та повноцінності реалізації національних інтересів. Нині актуальною є проблема визначення важливості та обґрунтування ролі громадянської ідентичності як фактору консолідації сучасного українського суспільства.

Проблеми громадянської ідентичності, її теоретичні та прикладні аспекти викладені у працях зарубіжних науковців, зокрема Е. Гіденса, І. Гофмана, Ю. Хабермаса, Е. Тофлера, Е. Еріксона, М. Кастельса, Т. Лукмана, І. Ноймана, Е. Сміта, С. Хантінгтона та ін.

Проблеми національної цивілізаційної самоідентифікації набули актуальності на початку ХХІ ст. у відродженій українській державі. Ці проблеми знаходяться у центрі уваги її інтелектуальної еліти, серед якої слід виділити С. Кримського, С. Курбатова, Ю. Павленка, М. Поповича, О. Семашко, М. Шульгу та ін.

Такі українські дослідники як Т. Бевз, О. Дашевська, М. Рябчук, Я. Грицак, Л. Нагорна, Н. Пелагеша, М. Степико, Т. Кучера, Ю. Тищенко, у своїх працях приділяють значну увагу питанням формування та визначення національної ідентичності громадянського типу.

Висвітленню та з'ясуванню сутності феномену ідентичності, його трактуванню з позицій різних суспільних наук та наукових парадигм, присвячені роботи Е. Головахи,

Н. Паніної, В. Євтуха, О. Ручки, М. Черниш, В. Жадько, Л. Сокуранської, А. Мусііздова, Н. Шульги та ін.

Мета дослідження полягає у висвітленні основних концепцій поняття громадянської ідентичності на сучасному етапі розвитку українського суспільства.

Осмилюючи соціально-політичні зміни і можливі сценарії майбутнього розвитку сучасного світу, політична наука звертається нині до категорії ідентичності. Сьогодні концептуалізація ідентичності займає вагомe місце в арсеналі інструментів політичного аналізу.

Увагу до мотивації діяльності суб'єктів суспільних змін приводить в предметне коло знань про політику її суб'єктивне сприйняття та проєкцію такого сприйняття в політичну дію. Загальний вектор розвитку таких досліджень можна визначити як аналіз соціокультурних основ політичного процесу утвердження того, що «культура має значення» стало нині аксіомою для інтелектуалів, які займаються вивченням суспільних процесів.

До концептуалізації політичних змін та прогнозування можливих сценаріїв їх динаміки, мова йде в першу чергу про необхідність розробки дослідження категорій та інструментів, які дозволили виявити механізми впливу ціннісних орієнтацій на еволюцію соціальних та політичних інститутів. Таким концептом взаємозалежності інституційної структури суспільства, політичної свідомості та поведінки стала політична культура. З однієї сторони пошук підходів до концептуалізації політичної свідомості (через категорії ментальності і менталітету, картини світу, архетипів та інших понять) і їх вплив на політичний процес поставили питання про необхідність брати до уваги не тільки раціональну але й емоційну складову поведінки людини у публічній сфері, враховувати психологічні мотиви політичного вибору і його культурні основи. Зіткнувшись з концептуалізацією та синтезом ціннісних, емоційних і раціонально мотивованих основ політичної дії на індивідуальному, груповому та соціетальному рівні політична наука звернулася до концепту ідентичності.

Т. Кучера виділяє три ступені розвитку національної держави: етнічний (етнонаціональний), культурницький (культурно-історичний), громадянський (державно-політичний), що в соціально-культурному плані є одночасно й етапами розуміння себе як члена певної нації, народу, тобто самоідентифікації. Головною ознакою у сучасних державах стає ступінь громадянський, але без взаємодії та взаємовпливів із ступенем культурницьким він не може бути достатнім (Кучера, 2009, с. 231).

Потужним чинником, покликаним стабілізувати культурну ситуацію в країні, є система національних традицій, яка є етнічною пам'яттю, що акумулює етнокультурну інформацію. Українському народові, так як і іншим народам світу, властиві свій характер, темперамент, свої смаки. В основі народної ідеології лежить своя мораль і філософія, вироблені століттями. У нас є народні традиції, обряди, звичаї, казки, мораль, які склалися упродовж віків. У них поєдналися сутнісні етнічні риси, значною мірою зумовлені язичництвом та доповнені християнськими чеснотами, співзвучними кордоцентричності українців. Потрібно формувати громадянина на засадах самоідентифікації, необхідно усвідомити високий потенціал народних традицій: свят, звичаїв, обрядів, розкривати їхній глибинний зміст. Умовою самоідентифікації сучасного українського суспільства є пошук своїх етнічних витоків, збереження національної ідентичності, відтворення та розвиток етнічної, культурної та мовної самобутності (Кучера, 2009, с. 231–232).

Саме в пошуках своєї ідентичності, підкреслює Е. Тоффлер, формується загострене усвідомлення своєї індивідуальності – характерних особливостей, що роблять нас унікальними (Тоффлер, 2000).

Як зауважує Л. Ситніченко, «свобода та справедливість постають не лише у своєму інституційному вимірі, але й як пошук власного буття та його екзистенційно наповненій сумірності власній культурній ідентичності. Свобода породжується справедливою можливістю, часто навіть сильнішим за смерть правом бути незалежним, тобто бути самим собою. І це право на особливість стосується не лише окремої особистості, але й окремої нації, цілого народу. Саме ці принципи новітньої філософії можуть стати засадою відповіді і на сучасні питання взаємин універсальної та культурно-історичної справедливості, індивідуальної свободи та приналежності до певного, в даному випадку українського соціокультурного простору (Ситніченко, 2009, с. 241–242).

М. Грушевський уже більше як сто років тому, шукаючи відповіді на питання про українську ідентичність, у брошурі «Хто такі українці і чого вони хочуть» звертав увагу на такі чинники національної самоідентифікації. «Передусім, розуміється, – зазначав Грушевський, – [Українцями є] всі ті, хто зроду Українець, народився і виріс з українською мовою на вустах і хоче тепер йти спільно зі своїм народом, з усіма свідомими синами українського народу, які хочуть працювати для його добра, боротися за його свободу та кращу частку. Але не тільки хтось природжений Українець, а також і кожен, хто щиро хоче бути з Українцями, і почуватися їх однодумцем, товаришем, членом українського народу, бажає працювати для його добра. Якого б він не був роду, віри чи звання – це не важливо. Його воля та свідомість вирішує справу» (Грушевський, 2007).

Пояснення такої значущості феномену ідентичності можна знайти у тиражованій цитаті З. Баумана: «Справа не в тому, що дослідження ідентичності стають сьогодні незалежною та швидко розвиненою галуззю знання; відбувається щось більше, і можна сказати, що ідентичність стає призмою, через яку розглядаються, оцінюються та вивчаються багато важливих рис сучасного життя» (Bauman Z., 2004).

А. Кисла зауважує що «Україна з різних причин проходить дуже складний шлях розвитку демократичної, цивілізованої держави. Дуже важливу позицію у цьому процесі займає громадянська ідентичність, оскільки вона є фактором консолідації українського суспільства. Громадянська ідентичність має різні ступені презентації, що пояснюється внутрішніми, регіональними, соціально-культурними відмінностями тощо». Також вона відзначає, що «Українська держава складається з різних культур та самобутностей. Нині Україна перебуває на такому етапі розвитку, коли громадянська ідентичність є основою для консолідації різних етнічних та культурних громад. Проте для українського суспільства також важливо розвивати етнічну, місцеву, регіональну, європейську та глобальну ідентичність. Раціональний розвиток ідентичності є причиною успішного розвитку України» (Кисла, 2018).

Закіров М. аналізує проблеми узгодження національних і етнічних інтересів в структурі державної ідентичності поліетнічних держав. Робить наголос на обумовленості проблем ідентичності характером попереднього історичного державного досвіду і соціокультурних особливостях суспільства та наголошує, що ідентичність є багатовимірною динамічною структурою (Закіров, 2017).

Як зауважує українська дослідниця Т. Бевз, «політична трансформація не може не породжувати певну «кризу ідентичності», складовою частиною якої є і криза громадянської ідентичності. Наслідки цієї кризи безпосередньо впливають і на процес становлення громадянської ідентичності» (Бевз, 2014).

Отже, суспільство і громадяни України потребують довгострокової, цілеспрямованої й комплексної державної політики з формування спільної громадянської ідентичності. Розв'язання існуючих проблем у цій сфері потребує узгоджених зусиль держави і суспільства, особливо в умовах російсько-української війни.

Щоб народ був сувереном або суб'єктом влади в державі, він зобов'язаний виробити спільну ідею, заради якої створює суспільство, скріплюючи його засобами свідомо обраних засобів і механізмів врегулювання всіх проблем, які супроводжують життя людей. Складність вироблення спільної об'єднуючої ідеї зумовлена також тим, що фактично в будь-якій країні проживають різні народи або ж представники різних народів і етнокультурних груп. У такому разі їх об'єднує якась підсвідома ідея, яка, ніби захищаючись, досить часто гальмує як розробку, так і впровадження в суспільне життя якихось свідомо розроблених ідей, які б об'єднали всіх громадян у державне суспільно-політичне об'єднання попри всі відмінності між ними.

Як зауважує В. Жадько «при вирішенні даної проблеми потрібно позбутися стереотипу матеріалістичної філософії, згідно з якою свідомість є всього лише суб'єктивний образ об'єктивної дійсності, відображення предметно-речового буття. Насправді ж об'єктивна дійсність представлена об'єктивним духом історії народу в його «рідному краї». Цей дух і є тим об'єктивним спільним, який створює народ як історичний тип суспільства. Держави як інституційного органу влади Україна не мала впродовж тисячоліття, але хто може заперечити наявність українського духу й українського соціально-духовного суспільства? Держава як політико-правовий

інститут тому й захищає територію «рідного краю», що тут діє дух народного суспільства. Адже тільки «в своїй хаті своя правда, і сила, і воля» (Жадько, 2009).

Як зауважує А. Сіротова, «в Україні проблема Європи постала як проблема ідентичності. Ототожнення себе з Європою, її культурним і політичним спадком на зламі 80-х і 90-х років ХХ ст. почало означати не лише політичний, але й геополітичний вибір, причому на цьому переломному етапі переважає переконання про європейськість української культури, європейську ідентичність України» (Сіротова, 2009, с. 57).

Я. Грищак наголошує: «можна по-різному бути українцем, як зрештою існують різноманітні способи бути людиною» (Грищак, 2011).

М. Михальченко пропонує таку класифікацію умовних форм ідентичності, що склалися на даний момент в Україні. В якості провідних виокремлюються групи а) «традиціоналістів», орієнтованих на минуле, переважно радянське; б) «прожектерів футуристів», до яких дослідник відносить ентузіастів транснаціонального глобалізованого майбутнього; в) «прагматиків сучасників», для яких домінантою поведінки є потреба самореалізації в будь-яких умовах; і, нарешті, націонал «патріотів, власне, adeptів національної ідеї в її класичній формі» (Михальченко, 2005). Тут принциповим є те, що саме українській національній ідентичності відводиться роль динамічного чинника, що змушує самовизначатися відносно його імперативів кожного члена суспільства.

Як слушно зауважив М. Михальченко, «національна ідея втрачатиме дієвість, якщо не буде запліднюватися ідеєю «української політичної нації», здатністю громадян України бути єдиним народом, обирати свою долю демократичним шляхом, показувати «єдність долі» всього українського народу (Михальченко, 2005, с. 28).

Формування модерної української державної ідентичності дозволить сформулювати власну самостійну і самодостатню модель української державної ідентичності, позбавитися стереотипів вторинності, недостатньої зрілості, що нам наполегливо нав'язується. Ми повинні бути консолідованими, згуртованими особливо нині, в умовах російсько-української війни.

Кожна людина, яка проживає на території України, повинна ототожнювати себе з українцем, поважаючи багатокультурний характер людського співтовариства. Кожен повинен почати із себе формування української нації, самоідентифікація окремої людини переросте у любов до своєї батьківщини серцем, а потім трансформується у повагу до своєї держави – нації.

З точки зору практичної значущості результати дослідження представляють інтерес для подальшого осмислення та дослідження факторів, що визначають силу ідентифікаційних процесів з процесами соціальної трансформації, інтеграції суспільства, інституційними та соціокультурними змінами.

Література

- Бевз Т. Особливості формування громадянської ідентичності в сучасній Україні. *Наукові записки* 2014. Вип. 3(71). С. 236–246.
2. Грищак Я. Страсті за націоналізмом: стара історія на новий лад. Київ : Критика, 2011, 292 с.
3. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. Твори : у 50 т. / редкол. П. Сохань (голов. ред.), Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. Львів : Видавництво «Світ». 2007. Т. 4. Кн. 1. С. 152–164.
4. Жадько В. Європейська самоідентичність та українська самосвідомість. Проблеми самоідентифікації сучасного українського суспільства: політичні, економічні, соціальні та культурні аспекти. Київ : Національна академія управління, 2009. С. 66–68.
5. Закіров М. Проблема формування модерної української державної ідентичності: геополітичний і соціокультурний аспекти. URL: <https://eppd13.cz/wp-content/uploads/2017/2017-4-2/24.pdf> (дата звернення 07.12.2021).
6. Кислая А. Ідентичність українських громадян: особливості презентації. URL: <file:///C:/Users/XTreme/ws/> (дата звернення: 25.03.2022).
7. Кучера Т. Соціокультурні аспекти самоідентифікації українського суспільства. Проблеми самоідентифікації сучасного українського суспільства: політичні, економічні, соціальні та культурні аспекти. Київ : Національна академія управління, 2009. С. 230–232.
8. Михальченко М. Українська національна ідея як регулятивна сила в загальнодержавному і регіональному масштабах. *Регіональні версії української національної ідеї: спільне і відмінне* : збірник статей. Київ : Світогляд, 2005. С. 9–34.

9. Ситніченко Л. Свобода і справедливість у ландшафтах української самоідентифікації. Проблеми самоідентифікації сучасного українського суспільства: політичні, економічні, соціальні та культурні аспекти. Київ : Національна академія управління, 2009. С. 239–242.
10. Сірова А. Роль літераторів та інтелектуальної еліти у формуванні ідентичності: центральноєвропейський досвід. Проблеми самоідентифікації сучасного українського суспільства: політичні, економічні, соціальні та культурні аспекти. Київ, Національна академія управління, 2009. С. 57–59.
11. Тоффлер Е. Третя хвиля / пер. з англ. А. Евси. Київ : Всесвіт, 2000. 480 с.
12. Bauman Z. Identity: Conversations with Benedetto Vecchi (Themes for the 21st Century Series). Cambridge, 2004. 208 с.

References

- Bevz T. (2014). Osoblyvosti formuvannya hromadianskoi identychnosti v suchasni Ukraini [Peculiarities of forming civic identity in the present-day Ukraine]. *Naukovi zapysky*. 2014. Vyp. 3(71). S. 236–246. [in Ukrainian].
- Hrytsak Ya. (2011). Strasti za natsionalizmom: stara istoriia na novyi lad [Concerns over nationalism: An old tale in a new way.]. Kyiv : Krytyka, 2011. 292 s. [in Ukrainian].
- Hrushevskiy M. (2007). Khto taki ukraintsi i choho vony khochut [Who are Ukrainians and what they want]. *Tvory : u 50 t. / redkol. P. Sokhan (holov. red.), Ya. Dashkevych, I. Hyrych ta in.* Lviv : Vydavnytstvo : «Svit», 2007. T. 4. Kn. 1. S. 152–164. [in Ukrainian].
- Zhadko V. (2009). Yevropeiska samoidentychnist ta ukrainska samosvidomist [European self-identity and Ukrainian self-awareness]. *Problemy samoidentyfikatsii suchasnoho ukrainskoho suspilstva: politychni, ekonomichni, sotsialni ta kulturni aspekty*. Kyiv : Natsionalna akademiia upravlinnia, 2009. S. 66–68. [in Ukrainian].
- Zakirov M. (2017). Problema formuvannya modernoi ukrainskoi derzhavnoi identychnosti: heopolitychni i sotsiokulturni aspekty [The problem of forming modern Ukrainian state identity: the geopolitical and sociocultural aspects]. URL: <https://eppd13.cz/wp-content/uploads/2017/2017-4-2/24.pdf> (data zvernenni: 07.12.2021). [in Ukrainian].
- Kyslaia A. (2018). Identychnist ukrainskykh hromadian: osoblyvosti prezentatsii [The identity of Ukrainian citizens: peculiarities in presentation]. URL: <file:///C:/Users/XTreme.ws/> (data zvernennia 25.03.2022). [in Ukrainian].
- Kuchera T. (2009). Sotsiokulturni aspekty samoidentyfikatsii ukrainskoho suspilstva [Sociocultural aspects of self-identification in the Ukrainian society]. *Problemy samoidentyfikatsii suchasnoho ukrainskoho suspilstva: politychni, ekonomichni, sotsialni ta kulturni aspekty*. Kyiv : Natsionalna akademiia upravlinnia, 2009. S. 230–232. [in Ukrainian].
- Mykhalchenko M. (2005). Ukrainska natsionalna ideia yak rehuliatyvna syla v zahalnodержавnomu i rehionalnomu masshtabakh [Ukrainian national idea as a regulatory power in the nation-wide and regional dimension.]. *Rehionalni versii ukrainskoi natsionalnoi idei: spilne i vidminne : zbirnyk statei*. Kyiv : Svitohliad, 2005. S. 9–34. [in Ukrainian]
- Sytynchenko L. (2009). Svoboda i spravedyvist u landshaftakh ukrainskoi samoidentyfikatsii [Freedom and justice in landscapes of Ukrainian self-identification]. *Problemy samoidentyfikatsii suchasnoho ukrainskoho suspilstva: politychni, ekonomichni, sotsialni ta kulturni aspekty*. Kyiv : Natsionalna akademiia upravlinnia, 2009. S. 239–242. [in Ukrainian]
- Sirova A. (2009). Rol literatoriv ta intelektualnoi elity u formuvanni identychnosti: tsentralnoievropeiskyi dosvid [The role of literary men and intellectual elite in forming identity: The Central European experience]. *Problemy samoidentyfikatsii suchasnoho ukrainskoho suspilstva: politychni, ekonomichni, sotsialni ta kulturni aspekty*. Kyiv : Natsionalna akademiia upravlinnia, 2009. S. 57–59. [in Ukrainian]
- Toffler E. (2000) *Tretia khvylia [The Third Wave]* / per. z anhl. A. Evsy. Kyiv : Vsesvit, 2000. 480 s. [in Ukrainian].
- Bauman Z. (2004) *Identity: Conversations with Benedetto Vecchi [Identity: Conversations with Benedetto Vecchi]. (Themes for the 21st Century Series)*. Cambridge, 2004. 208 с. [in English].

Анотація

Рубан А. О. Теоретико-методологічні основи формування української ідентичності як фактору соціально-політичних змін сучасності. – Стаття.

У статті розглядається і обґрунтовується те, що громадянська ідентичність має різні ступені презентації, це пояснюється внутрішніми, регіональними, соціально-культурними відмінностями. Виявлено різноманітні підходи до вивчення ідентичності, що обумовлено складністю і багатомірністю як реального феномена ідентичності, так і самого поняття.

Звертається увага на те, що нині Україна перебуває на такому етапі розвитку, коли громадянська ідентичність є основою для консолідації різних етнічних та культурних громад. Зауважується, що для українського суспільства також важливо розвивати етнічну, місцеву, регіональну, європейську

та глобальну ідентичність, тому що раціональний розвиток ідентичності є причиною успішного розвитку України.

Стверджується що кожна людина, яка проживає на території України, повинна ототожнювати себе з українцем, поважаючи багатокультурний характер людського співтовариства. Самоідентифікація окремої людини переростає у любов до своєї батьківщини серцем, а потім трансформується у повагу до своєї держави – нації.

Формування громадянської ідентичності для України є вкрай важливим. Україна через особливості історичного розвитку (набуття реальної незалежності лише наприкінці ХХ ст.) опинилася у ситуації «симетричної дихотомії»: в один і той самий час потрібно будувати етнонаціональну державу та державу громадянської нації.

Російсько-українська війна об'єднала представників багатьох національностей, етнічних груп, релігій, переоцінені цінності і утвердилися моральні коди, визначилися нові орієнтири і пріоритети які сформувалися у особливу систему громадянських уявлень і забезпечують консолідацію людей в єдиній Українській державі.

Ключові слова: культурна ідентичність, національна ідентичність, громадянська ідентичність, політичний процес, самоідентифікація.

Summary

Ruban A. O. Theoretical and methodological foundations for formation of Ukrainian identity as a factor of today's social and political changes. – Article.

The article considers and substantiates the opinion that civic identity has various stages of presentation, which can be explained by internal, regional and sociocultural differences. It reveals varied approaches to exploration of identity, which is determined by the complexity and multidimensional nature of both identity as a phenomenon and identity as a notion.

It brings to notice that Ukraine is currently at the specific stage of its development, when civic identity becomes the basis for consolidation of various ethnic and cultural communities. The author remarks that it is important for the Ukrainian society to develop ethnic, local, regional, European and global identity, because rational development of identity is the key to Ukraine's successful development.

It is asserted that every person residing in the territory of Ukraine needs to identify themselves as Ukrainians, with respect for the multicultural nature of the human community. Self-identification of an individual turns into love of one's homeland, and then transforms into respect for one's state and nation.

Forming civic identity is crucial for Ukraine. Due to peculiarities of its historical development (gaining real independence only in the late 20th century), our country found itself in a situation best described as «symmetrical dichotomy»: it has to build an ethno-national state and a state of civic nation at the same time.

The Russo-Ukrainian war has united representatives of many nationalities, ethnic groups and religious communities, helped to reappraise the values and establish codes of ethics, and decide on new milestones and priorities that have weaved into a particular system of civic ideas and now ensure consolidation of all people in the unified Ukraine.

Key words: cultural identity, national identity, civic identity, political developments, self-identification.